

Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Tézisfüzet

A választási rendszer egy speciális ága – a kisebbségek parlamenti
képviselésére vonatkozó választójogi szabályozás Magyarországon és külföldön

Témavezető: Prof. Dr. Cservák Csaba

Szerző: dr. Farkas György Tamás

Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Jakab Éva

Budapest

2021.

**Témavezetői ajánlás Farkas György Tamás, „A választási rendszer egy speciális ága –
a kisebbségek parlamenti képviselőire vonatkozó választójogi szabályozás
Magyarországon és külföldön” című doktori értekezéséhez**

A szerző már az egyetemi jogász képzésen élénk érdeklődést mutatott a választójog és a nemzetiségi jog iránt is, a jogász szak elvégzése után pedig témavezetésemmel kezdte meg doktori iskolai tanulmányait és kutatásait ezeken a területen. A dolgozat, melyet az olvasó a kezében tart sok éves komoly kutatás eredménye, melyben megjelenik a szerző újszerű, egyedi látásmódja, tudományos igényességű eredeti megállapításai és a magyar, illetve nemzetközi szakirodalom mélyreható, részletes feldolgozása.

Önmagában egyedinek és újítónak tartom a szerző azon alapállását, miszerint a választójog speciális területeként tekint a kisebbségek parlamenti képviselőire és ezen a szemüvegen keresztül vizsgálja azt. Mindez egyszerűnek hangzik, azonban határozott véleményem szerint ilyen tisztán és egyértelműen mégsem jelent meg ez eddig sem a nemzetiségi jogi sem pedig a választójogi szakirodalomban.

A szerző munkásságát illetően külön kiemelem a nemzetközi kitekintését, mely során több ország választási rendszerét a magyar szakirodalomban eddig nem olvasott részletességgel, eredeti jogszabályi források alapján dolgozta fel. Emellett tudományos szempontból nagyon fontosnak és figyelemreméltónak tartom, hogy szerző a sok konkrét választójogi szabályozást absztrakt módon kielemezve új és önálló dogmatikai rendszerezést alkotott.

A szerző a dolgozatban tanúbizonyosságot tesz arról, hogy a szakirodalmat jól ismeri, ugyanakkor elsősorban eredeti forrásból, a jogszabályból kiindulva vonja le a választási rendszerekre vonatkozó következtetéseit, melyek ezáltal teljes mértékben eredetiek és tudományos igényességűek.

Mindent egybevetve a szerző dolgozatát műhelyvitára teljes egészében alkalmasnak tartom, benyújtását támogatom és javaslom a műhelyvita megtartását.

Budapest, 2021. május 25.

Prof. Dr. Cservák Csaba

Tartalomjegyzék

I. A kitűzött kutatás felvázolása	4
II. A kutatás során alkalmazott módszerek és források	9
III. A kutatás összegzése, új tudományos eredményeinek tézisszerű összefoglalása	11
IV. Az értekezés elkészítéséhez felhasznált szakirodalom.....	22
IV.1 Magyar nyelvű szakirodalom	22
IV.2 Idegen nyelvű szakirodalom	27
V. A szerző publikációs jegyzéke.....	29
V.1 A szerzőnek az értekezés témájában megjelent művei	29
V.2 A szerző egyéb témákban megjelent művei.....	31

I. A kitűzött kutatás felvázolása

„Egy jog sem értékesebb egy szabad országban annál, hogy beleszólhassunk azoknak a választásába, akik meghozzák azokat a törvényeket, amelyek alapján jogkövető állampolgárokként élnünk kell. Más jogok, még a legalapvetőbbek is illuzórikusak, ha a szavazati jog sérül.”¹

A fenti idézet – mely az Amerikai Egyesült Államokban található Montana állam bíróságától származik – véleményem szerint kiválóan szemlélteti a választójog kiemelt jelentőségét, melynek egy részterületét, a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozást kívánja jelen dolgozat vizsgálni.

A világ több államának választójoga alkalmaz speciális, az általánoshoz képest kedvezőbb szabályozást az adott országban élő kisebbségek parlamenti reprezentációjának elősegítésére, mely jogi megoldásokat, a választási rendszerbe történő beágyazásukat, széleskörű nemzetközi kitekintés keretében kívánom vizsgálni. A dolgozat célja tehát a kisebbségek parlamenti képviselőinek választójogi szemléletű tudományos vizsgálata. Kiindulási pontom, hogy alapvetően választójogi kérdéssel állunk szemben, mely során a választási rendszer általános szabályozása, speciális, a kisebbségek parlamenti reprezentációját elősegítő választójogi szabályokkal egészül ki. Ezen speciális választójogi szabályoknak az általános szabályokhoz való kapcsolódási pontjait és az azoktól való eltérését azzal a szándékkal kutatom, hogy a gyakorlatban megjelenő nemzetközi választójogi szabályozások példáiból, reprezentatív minta alapján, általános rendszertani csoportosítást állítsak fel és tudományos következtetések legyenek levonhatók.

A kutatás tárgya a törvényhozó hatalom közvetlen választójogon alapuló népképviselői szervei és az azok megválasztására vonatkozó választójogi szabályozások, így az alábbiak szerint volt szükséges azokat a sarokpontokat meghatározni, melyek nem képezik a kutatás tárgyát:

- A kisebbségek önkormányzati típusú szervei. A magyar nemzetiségi önkormányzati rendszer mellett ilyen például Szerbiában a Nemzeti Tanácsok, vagy Norvégiában a Sámi Parlament.

---

¹ Saját fordítás, az idézet eredetileg angol nyelven fellelhető a Larson v. State, 2019 MT 28, fl 81, 394 Mont. 167, 434 P.3d 241 számú bírósági ítéletben. Az idézet eredeti, angol nyelvű szövege az alábbi: *„No right is more precious in a free country than that of having a voice in the election of those who make the laws under which, as good citizens, we must live. Other rights, even the most basic, are illusory if the right to vote is undermined.”*

- Az egyes (kisebbségi jelleggel bíró) autonóm területek és a központi állami szint közötti törvényalkotás kompetenciák megoszlása. Európa több államában léteznek olyan területi autonómiák, melyek a területileg koncentráltan élő kisebbségeket – pontosabban az általuk, az autonóm területen választott szerveket – bizonyos tárgykörökben jogszabályalkotási kompetenciákkal ruházzák fel. Ezen esetekben ugyanakkor kisebbségi aspektusból nem a választójogi szabályok, hanem a választott szervek közötti kompetencia-megosztás domináns kérdés, így az autonóm területek választott szerveinek választójoga – hacsak nincs speciális kisebbségre vonatkozó szabályozása – nem képezi a kutatás tárgyát. Ugyanakkor, ha egy közvetlenül választott szerv akár csak részleges törvényhozó kompetenciákkal rendelkezik – például föderatív állam szövetségi tartományi törvényhozó szerve – és választójoga tartalmaz kisebbségre vonatkozó speciális választójogi szabályozást (pl.: Schleswig-Holstein tartomány) a kutatás tárgyát képezi az adott szerv választójogi szabályozása.
- Hasonlóan az előző ponthoz egy adott állam törvényhozásának két kamarája közötti viszonyt, hatásköri megosztást – akár van bármelyik kamarában speciális választójogi szabályozás a kisebbségekre nézve, akár nincs – nem tartom választójogi kérdésnek. Ugyanakkor bármelyik kamarában van speciális választójogi szabályozás a kisebbségekre nézve, függetlenül attól, hogy első- avagy második kamaráról van szó, az adott szerv választójogi szabályai relevanciával bírnak a kutatás szempontjából
- A dolgozatban kiemelt szerepet kapnak a törvényhozásban szavazati joggal rendelkező képviselők, azaz a törvényhozó hatalom gyakorlóinak megválasztására vonatkozó választójogi szabályok. Ugyanakkor a törvényhozó hatalom egyéb, szavazati joggal nem rendelkező közreműködőire² vonatkozó szabályokra, illetve a mandátum biztosította jogok és kötelezettségek összevetésére – tekintettel azok nem választójogi jellegére – nem térek ki.

---

² Ilyen például a Magyar Országgyűlésben helyet kapó nemzetiségi szószóló, az Amerikai Egyesült Államok Maine szövetségi államában megválasztott indián képviselők, a Ciprus törvényhozásában megválasztott vallási kisebbségi képviselők, illetve Németország Brandenburg tartományának törvényhozásában a szorb képviselők.

- Azon országok választójoga, ahol az etnikai vagy vallási elem a választójog egészét áthatja és egyfajta általános jelleggel a választójogi szabályozás része, azaz nem egy általános jellegű választójogi szabályozáshoz tapadó speciális szabályozás.³
- Végül, de nem utolsó sorban nem tekintettem át azon államok választójogát sem, ahol a kisebbségi választójogi szabályozás, elkülönítő-kirekesztő jellegű (pl. külön személyi alapú választókerület kialakítása), azaz a kisebbségi választó számára csak a választási rendszer kisebbségi ágán van lehetőség a részvételre.⁴ Emellett azon választójogi szabályozásokra sem fordítok figyelmet, ahol bár azonosíthatóak végső soron kisebbségi jellegűnek tekinthető elemek a választási rendszerben (pl. területi alapú választókerületet), de annak célja egyértelműen nem a kisebbség közügyekben való részvételének elősegítése, hanem bizonyos választójogi eszközök alkalmazásával – pl. a *gerrymandering* vagy a körzeti magnitúdó meghatározása – éppen az ellenkezője.

A fentiek alapján tehát jelen értekezés a törvényhozói kompetenciával bíró, közvetlenül a nép által választott népképviselői szervek (azaz parlamentek) képviselőinek megválasztására vonatkozó, általánostól eltérő, kisebbségre vonatkozó speciális választójogi szabályok áttekintését célozza, melyeknek rendeltetése az adott kisebbség(ek) parlamenti reprezentációjának elősegítése.

A kutatás során kiemelt figyelmet fordítottam a szakirodalomban eddig megjelent eredmények feltárására, emellett a nemzetközi soft law forrásaira is, melyek közül kontinensünk vonatkozásában kiemelendők a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény Tanácsadó Bizottságának (ACFC) monitoring eljárása során az egyes államok vonatkozásában készített vélemények, valamint a Velencei Bizottság dokumentumai.

Mindezek mellett különösen a nemzetközi kitekintés keretében a külföldi államok választójogának vizsgálata során az elsődleges kútfőre, magára a választójogi jogszabálynak és az alkotmánynak elemzésére koncentráltam annak érdekében, hogy autentikus következtetések legyenek levonhatók. A magyar választójogi szabályozás áttekintése során különös figyelmet

---

³ Ezen országok körébe tartoznak például: Belgium, Bosznia-Hercegovina és Libanon.

⁴ Ilyen például Irán választójoga, ahol a választási törvény 28. cikke szerint a passzív választójog gyakorlására nincs lehetősége a vallási kisebbségekhez tartozóknak, akik csak a számukra fenntartott személyi alapú választókörzetben indulhatnak a választáson, azaz a speciális kisebbségi választójogi szabályozásban való indulás nem lehetőségként jelentkezik, hanem az egyetlen lehetséges mód a vallási kisebbséghez tartozók számára a passzív választójog gyakorlására.

kapnak a hatályos szabályozás előzményei és a meg nem valósult törvénytervezetek is, mint olyan elsődleges kútfők, melyek alapján az egy évtizede létező viszonylag új szabályozásnak visszatérő „hagyományos” választójogi elemei azonosíthatók.

A dolgozat szerkezeti felépítését illetően mindenekelőtt a kisebbség fogalmának meghatározása volt szükséges tekintettel arra, hogy a kisebbségek a vizsgált speciális választójogi szabályok alanyai. Emellett különös relevanciával bírt a nemzetközi jog vonatkozó szabályozása, azaz, hogy milyen normákat – legyen az akár pozitív jogi, akár soft law – tartalmaz a kisebbségek és a választójog vonatkozásában.

Ezt követően olyan általánosabb elméleti kérdések tárgyalása következik a témánkkal összefüggésben, mint például a demokrácia és az egyenlőség fogalma vagy a kisebbségek helye a politikában, illetve a kisebbségi parlamenti képviselet és a szabad mandátum elvének viszonya. Utóbbi azért különösen lényeges, mert meglátásom szerint egyértelműen rámutat arra, hogy a kisebbségi parlamenti képviseletnek két különböző rétege különíthető el: a politikai értelemben vett képviselet és a közjogi értelemben vett képviselet.

A dolgozat „különös részét” az egyes külföldi választójogi példák részletes vizsgálata és reprezentatív minta alapján egy általános jellegű, választójogi szemléletű, az aktív és passzív választójogot középpontba állító rendszerezés, valamint a magyar választójogi szabályozás és annak jogtörténeti előzményeinek feltárása képezi.

Végül, de nem utolsó sorban a fentiekben felvázolt és körül határolt kutatással kapcsolatos hipotézisek tételesen az alábbiak:

- Egyes államok belső joga és a nemzetközi *soft law* alapján kijelenthető – köztük Magyarország is –, hogy a kisebbségek parlamenti reprezentációját elősegítő választójogi szabályozás a választójog létező, alkalmazott és elismert eleme és nem idegen testként viszonyul a közvetlen választójogon alapuló, népképviseleti és főszabályként ideológiai-politikai törésvonalakat megjelenítő választási rendszerekhez, hanem a választójog egy speciális területe.
- A választójog egyenlőségének elve nem sérül önmagában attól, ha egy állam a kisebbségek parlamenti reprezentációját elősegítő speciális választójogi szabályozást alkalmaz. Az egyenlőségnek több dimenziója ismert, a kisebbségek parlamenti reprezentációját elősegítő speciális választójogi szabályozás az ún. *morális egyenlőség elvét* jeleníti meg.

- A szabad mandátum elvéből levezethető, hogy a kisebbségek parlamenti képvisellete közjogi értelemben azokat a választójogi szabályokat jelenti, melyek elősegítik a kisebbségek politikai képviseletének megvalósulását.
- A politológia tudománya ismeri és kutatja a kisebbségi alapú politizálás jelenségét. A kisebbségek politikai képviselete – bár más a klasszikus ideológiai-politikai irányzatokhoz képest – nem idegen a politikai arénától sem, adott esetben pedig akár keveredhet is a kisebbségi és a klasszikus ideológiai-politikai jelleg.
- Reprezentatív minta alapján részletesen megvizsgálva és összehasonlítva az egyes országokban gyakorlatban létező speciális választójogi szabályozásokat az aktív- és passzív választójogot alapul véve, új és önálló dogmatikai rendszerezés alkotható meg, meghaladva az elterjedt, a választás kimenetele alapján csoportosító garantált mandátum kontra kedvezményes mandátum elhatárolást.

II. A kutatás során alkalmazott módszerek és források

Az értekezés az egyes fejezetekben tárgyalt témakör sajátosságainak megfelelően több tudományos módszert alkalmaz. Egyes fejezetek, így pl. a nemzetközi jogi fejezet vagy a magyar választójogi szabályozást tárgyaló fejezet egy részében a jogtörténeti fókuszú elemzés alkalmazására kerül sor, mely során főként a kutatás szempontjából releváns jogterület fejlődési íve körvonalazódik.

Az elméleti jellegű IV., V., VI. és IX. fejezetek dogmatikai, analitikus és alkotmányelméleti módszert alkalmaznak jellemzően, mely keretében a tudományos álláspontok – köztük saját magállapítások is – kerülnek előtérbe.

A nemzetközi és a magyar választójogi szabályozást tárgyaló fejezetek az összehasonlító és a normatív-leíró módszereket alkalmazzák, amely során az elsődleges kútfőt, magát a választójogi szabályozást helyeztem a középpontba, összevetve és elemezve az egyes eltérő szabályozásokat.

Mindemellett ugyanakkor fontos kiemelni azt, hogy az értekezés különös részében az egyes választójogi szabályozások ismertetésének és összehasonlításának célja ezt meghaladóan absztrakt, dogmatikai megközelítéssel a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozások új rendszertani csoportosításának megalkotása, így itt a dogmatikai módszer is fontos szerepet tölt be.

Az értekezés elkészítéséhez felhasznált forrásokat az egyes fejezetek témájához illeszkedően alkalmazom, ismertetve a releváns hazai és nemzetközi szakirodalmat. A tudományos szakirodalom feldolgozása során többek között figyelemmel voltam monográfiákra, könyvrészletekre, folyóiratcikkekre, doktori értekezésekre, egyetemi tankönyvekre, azaz a tudományos szakirodalom szinte összes megjelenési formájára. Az értekezés megírásához felhasznált tudományos szakirodalom jelen téziszűzet és az értekezés végén is önálló fejezetet kap a teljesség igényével, külön feltüntetve a magyar és az idegennyelvű szakirodalmat.

A tudományos szakirodalom mellett az értekezés bizonyos részeiben a tárgyalt téma sajátosságainak megfelelően más típusú források is megjelentek. A III. fejezetben a nemzetközi jogi kitekintés során különösen lényeges a nemzetközi *soft law* bemutatása, amely körében eddigi viszonylag kevésbé részletes tudományos feldolgozottsága okán az európai nemzetközi jog vizsgálatával összefüggésben kutatott a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény Tanácsadó Bizottságának (ACFC) monitoring eljárása során az egyes államok vonatkozásában készített vélemények emelhetők ki.

A VII. fejezetben forrásként az egyes külföldi államok választási rendszereinek összehasonlító és elemző vizsgálata során az adott államok alkotmánya és választójogi törvénye áll a középpontban, melyet az eddig magyar szakirodalomban nem látott részletességgel kíséreltem meg feldolgozni és azokból autentikus következtetéseket levonni. A külföldi államok jogszabályai kapcsán fontos megjegyezni, hogy minden esetben az adott ország valamely hivatalos közjogi szervének (pl.: alkotmánybíróság, parlament, választási bizottság, államfő, kormány) honlapjáról kerül letöltésre az adott jogszabály, melyet mindenhol internetes linkkel tettem követhetővé. Emellett, a hivatkozott jogszabályokat lábjegyzetben, minden esetben az adott ország nyelvén vagy angol nyelven – a fellelt jogforrás nyelvétől függően – szövegszerűen is meghivatkozom a visszakövethetőség és az átláthatóság érdekében. Mindezt azért fontos kiemelni, mert az a gyűjtő- és kutatómunka, mellyel ezeket a források felkutatására kerültek, további összehasonlító kutatások kiinduló pontja lehet a későbbiekben.

A IV., a választójog egyenlőségét és az V., a szabad mandátum kérdését vizsgáló fejezetekben, továbbá a VIII., a magyar jogrendszerben felmerülő, nemzetiségi parlamenti képviselettel összefüggő alkotmányos mulasztás kérdését tárgyaló fejezetben a jogi szakirodalomban megjelenő álláspontok mellett az Alkotmánybíróság határozatainak áttekintése, elemzése és egymásra vetítése képezte az elsődleges forrást.

III. A kutatás összegzése, új tudományos eredményeinek tézisszerű összefoglalása

A kisebbségek parlamenti reprezentációját sokszor és sokan feldolgozták már, ugyanakkor választójogi megközelítéssel – mely szerint a kisebbségi parlamenti képviselet közjogi értelemben nem más, mint speciális választójogi szabályozás – egy más nézőpontból is megkísérelte jelen sorok írója ezt a területet megvilágítani.

Kiindulópontként, a kisebbség fogalmának és fajtáinak áttekintésével meghatározhatóvá vált azon személyi kör, akikre a speciális választójogi szabályok vonatkoznak. Ennek során megállapításra került, hogy a kisebbségek általánosságban olyan csoportok, melyek egy adott államon belül számszerű kisebbséget képeznek a többségi társadalomhoz képest; az állammal hosszú időre visszanyúló kapcsolattal bírnak, és rendelkeznek nyelvi, kulturális, avagy vallási közös összetartó kötelékkel. Ennek megfelelően megkülönböztethetők a nyelvi, nemzeti és vallási kisebbségek is, azonban sok esetben összemosódnak ezek a kategóriák és egy kisebbség egyben vallási, nyelvi és nyelvi kisebbségként is megjelenik⁵.

A magyar jogban jelenleg használatos „nemzetiség” szó nem ugyanaz, mint a „jelző nélküli” kisebbség. Utóbbi tágabb kört ölel fel, melybe beletartoznak a nemzeti kisebbségek is. A nemzetiség szó ezen nemzeti kisebbség kategóriának feleltethető meg. A korábbi magyar jogszabály a nemzetiségek helyett a nemzeti és etnikai kisebbség *terminus technicus* alkalmazta, mely lényegében ugyanazon személyi kört fedi le, azaz egyező a nemzetiségek személyi körével.

A kutatás kiindulóponja a nemzetközi jogban használatos kisebbségfogalom, azaz nem csak a nemzeti kisebbségek, vagyis nemzetiségek, hanem a vallási-, nyelvi-, kisebbségek parlamenti reprezentációja is a vizsgált téma részét képezi. Emellett az őslakos személyek kategóriája is szerepet kap, mely személyi kör szintén a nemzetközi jogi kisebbségfogalom ernyője alá tartozik, így az őslakos személyek parlamenti reprezentációja, a rájuk vonatkozó speciális választójogi szabályok is a témához tartoznak.

Röviden meghatározva a vizsgálandó személyi kört, kijelenthető, hogy mindazon személyi kör parlamenti képviselete és a rájuk vonatkozó speciális választójogi szabályok a kutatáshoz kapcsolódnak, melyek a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 27. cikkének hatálya alatt állnak.

---

⁵ Ilyen például Bosznia-Hercegovina három államalkotó kisebbsége: a horvát, a szerb és a bosnyák

Tekintettel arra, hogy Hazánkban a nemzetiség meghatározás az alkalmazandó, szükséges volt összevetni, hogy ez a nemzetközi jogi kisebbségfogalomhoz miként viszonyul, mely azt eredményezte, hogy a magyarországi nemzetiség kifejezés által körül határolt személyi kör a nemzetközi jogi kisebbségfogalom körébe tartozó nemzeti kisebbségfogalommal azonos.

Mindezek figyelembevételével a dolgozat fogalomhasználata során az a konszenzus, hogy a nemzetközi joggal kapcsolatos, vagy más, külföldi állam jogát tárgyaló részekben a kisebbség fogalmat, míg a magyar jogot tárgyaló fejezetekben a nemzetiség szót alkalmazom, tekintettel a hatályos magyar jogra és a nemzetiség szó évszázados múltjára.

A nemzetközi jogi előzményeket vizsgálva megállapítható, hogy a két világháború közötti népszövetségi kisebbségvédelmi rendszernek nem volt sarkalatos pontja a kisebbségi képviselet előmozdítása a törvényhozó hatalmi funkció vonatkozásában, ugyanakkor egyes nemzetközi egyezmények tartalmaztak erre vonatkozó – nem túl konkrét – rendelkezéseket, mely arra enged következtetni, hogy speciális jelleggel, szűk körben már ekkor is megjelent ez a kérdés a nemzetközi jogban, testet öltött nemzetközi egyezményekben, mely előzményként, történelmi kitekintésként mindenképp figyelemreméltó.

A hatályos nemzetközi jogot vizsgálva összességében kijelenthető, akár az univerzális, akár az európai regionális nemzetközi jogot vizsgálatából, hogy a nemzetközi jog nem tartalmaz olyan forrást, amely előírná, kötelezővé tenné a parlamenti képviseletet, azonban elismeri, ösztönzi és pozitívan viszonyul a kisebbségek közügyekben való részvétele és ezen belül is a parlamenti képviseletet előmozdító speciális, kedvezményes választójogi szabályokhoz.

Ehelyütt hangsúlyozandó, hogy a közéletben történő részvétel nem azonos a parlamenti képviselettel, mivel előbbi jelentheti többek között az önkormányzást, az autonómiát, de a parlamenti képviseletet is. A közügyekben történő részvétel halmazán belül helyezkedik el tehát a parlamenti képviselet halmaza, melyből következik, hogy a kisebbségek parlamenti képviseletére vonatkozó nemzetközi jogi jogforrások vizsgálatának, mintegy előkérdése a kisebbségek közügyekben történő részvételének vizsgálata.

A nemzetközi jog a demokrácia többségi logikájú megközelítésével deklaráltan nem tartja ellentétesnek a kisebbségek parlamenti képviseletének speciális szabályokkal történő támogatását, sőt azt a nemzetközi béke, stabilitás biztosítását és a társadalom pluralitását előmozdító tényezőnek tekinti.

Az univerzális nemzetközi jogban jellemzően nagyobb vonalakban említik a kisebbségek parlamenti képviseletét és ezzel összefüggésben a kedvezményes vagy speciális választójogi

szabályok-rendszerek kérdését, azonban az európai regionális nemzetközi jog vizsgálatából megállapítható, hogy az viszonylag részletesen tartalmazza a kisebbségek szempontjából lehetséges pozitív megoldásokat.

Konkrétan a parlamenti képviseletre vonatkozóan látható, hogy ez csupán az egyik módja a közügyekben való részvételnek, azonban az Európa Tanács és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) több *soft law* forráson keresztül ösztönzi az államokat ennek biztosítására.

Emellett a Keretegyezmény végrehajtását ellenőrző országspecifikus jelentések, továbbá az Európa Tanács keretében működő Velencei Bizottság több választójoggal kapcsolatos, valamint egyes konkrét állammal foglalkozó dokumentumában is egészen konkrét és körülírt választójogi javaslatok találhatók, melyek egyértelműen ösztönzik a kisebbségek parlamenti képviseletét elősegítő speciális választójogi megoldásokat.

Mindenféleképp kijelenthető tehát, hogy a nemzetközi jog szintjén egy létező, elismert és pozitív tényező a kisebbségek parlamenti képviseletének biztosítása, akár az általános választójogi rendelkezésekhez képest kedvezményes, speciális választójogi megoldások alkalmazásával. A nemzetközi jogban a kisebbségek képviseletét elősegítő választójogi megoldások nem valamiféle idegen testként, hanem egyfajta fakultatív, potenciális kiegészítőjeként funkcionálnak a törvényhozás demokratikus, pártalapú népképviseleti modelljében.

Külön fejezet foglalkozik azzal, hogy a demokráciával szorosan összefüggő egyenlőségnek nem csupán a formális, hanem tartalmi – vagy morális – fogalma is ismert, mely utóbbi korrigálhatja az előbbit. A kisebbségek parlamenti reprezentációjának elősegítése speciális választójogi szabályozással, a formális egyenlőség főszabálya mellett a tényleges vagy morális egyenlőség legalább részbeni érvényesítését jelenti. Az egyenlőség fogalmának többértelmű voltát azért szükséges hangsúlyozni, mert ezáltal kijelenthető, hogy a speciális (kedvezőbb) választójogi szabályozás nem feltétlenül ellentétes az egyenlőség és ezzel összefüggésben a demokrácia elvével, csupán az egyenlőség fogalmának egy másik értelmezését csatornázza be, illetve jeleníti meg, amelytől egy választási rendszer önmagában nem válik antidemokratikussá.

A kisebbségek parlamenti reprezentációjának politológiai és jogi alapjait vizsgáló fejezetben az ismertetett példák fényében kijelenthető – akár azon példákat vesszük figyelembe, ahol a gyakorlatban megvalósul, akár azokat, ahol esetleg kifejezetten tiltják –, hogy adott nemzetiség képviselete egyúttal politikai programként is funkcionálhat, a klasszikus jobb vagy baloldali

háttér mellett vagy helyett. Az, hogy adott államban elképzelhető-e a (részben) nemzetiségi alapú parlamenti képviselő, avagy idegenül hat-e ezen szervező elv, inkább az adott állam társadalmi, gazdasági, történelmi, valamint egyéb jogon túli tulajdonságai határozzák meg, mintsem az, hogy a nemzetiségi parlamenti képviselő alapjaiban véve idegen, avagy teljesen összeegyeztethetetlen lenne a politikai alapon szerveződő törvényhozással.

A „minden mindennel összefügg” elv alapján az értekezés rámutat, hogy a kisebbségi-nemzetiségi képviselő és a politikai képviselő nem magától értetődően és objektíve két elkülönülő, egymással összeegyeztethetetlen kategória. A politológia tudománya és a politika gyakorlata régóta ismeri a kisebbségi-etnikai pártokat, a kisebbségi-etnikai érdek politikai programként történő megjelenítését. Az, hogy mindez adott országban elfogadott-e, létező-e, pusztán az adott állam történelmi, politikai társadalmi és egyéb jogon túli normarendszereiből következő tényező.

Nem lehet tehát objektív módon, általánosságban kijelenteni azt, hogy etnikai párt vagy kisebbség nem való a törvényhozásba, ott kizárólag a klasszikus jobb-, baloldali, liberális, zöld stb. képviselő foglalhat helyet.

Egyértelműen kijelenthető ugyanakkor, hogy akár helyeseljük, akár nem, a klasszikus párt alapú politikának és a kisebbségek parlamenti képviselőének van közös mezsgyéje a politika gyakorlatában akár a választójogi szabályokat, akár a politológia-tudományt vesszük figyelembe, tehát a kisebbségi képviselő nem egyfajta idegen test. Ezen gyakorlati tényhez a jogi, elméleti megalapozás során alkalmazkodni kell, mivel a jognak elsősorban a társadalom jelenségeire, igényeire, tényeire kell reagálnia - és nem fordítva.

Mindezek mellett, ha szigorúan a választójogi szabályokat vesszük górcső alá, az sem jelenthető ki, hogy a klasszikus népképviselői alapú törvényhozások választójogi szabályozásában lenne egyfajta idegen test a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás. Akár egykamarás, akár kétkamarás törvényhozással rendelkező államot lehet példaként hozni arra, hogy a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás a népképviselői alapú alsóházban valósul meg. Figyelembe véve a választási rendszer kialakítását illető nagyfokú belső-jogalkotói mozgásteret és a nemzetközi *soft-law* támogatását megállapítható, hogy – bár nyilván van sok olyan állam, melynek alkotmányos hagyományaitól idegen a kisebbségekre vonatkozó speciális szabályozás a népképviselői alapú törvényhozásban – általánosságban az alkotmányossággal, a demokráciával nem ellentétes az, ha adott állam ilyen választójogi szabályozást alkot. A kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás egy nem kötelező, de lehetséges kiegészítő részterülete a választási

jognak, ennek folytán pedig ezen választójogi megoldások mindenképp alkalmasak és figyelemre méltók az összehasonlító, dogmatikai jellegű vizsgálatra.

A szabad mandátum elvét lényeges volt vizsgálni az értekezésben, ugyanis ez határozza meg közjogi értelemben a parlamenti képviselő tartalmát. A szabad mandátum elvéről szóló fejezetben világosan el lehetett határozni a kisebbségi parlamenti képviselő politikai és közjogi dimenzióját. Álláspontom szerint a kisebbségek parlamenti képviselőtét tárgyaló szakirodalomban eddig erre nem került egyértelműen sor. Ennek értelmében, míg a parlamenti képviselő politikai dimenziója jelentheti azt, hogy adott képviselő vagy párt a kisebbség által, az ő érdekében jár el, addig a parlamenti képviselő közjogi fogalma alatt csak legfeljebb olyan választójogi szabályok összeségét érthetjük, melyeknek célja a kisebbség politikai értelemben vett képviselőtének elősegítése; ugyanis a képviselői jogállás egységes, minden képviselőre ugyanúgy vonatkozik a szabad mandátum elve, amely alapján a képviselő jogi értelemben a megválasztással elszakad az őt megválasztók közösségétől.

A szabad mandátum elvének vizsgálata során az rajzolódott ki, hogy a magyar jogrendszerben a hatályos nemzetiségi törvény egyes rendelkezései – melyek a parlamenti képviselőtettel állnak összefüggésben – ellentétesek az Alaptörvény szabad mandátum elvére vonatkozó cikkével, ugyanis a nemzetiségi listáról mandátumot szerzett képviselőre az egységes képviselői jogállás alapján ugyanúgy vonatkoznia kell annak, hogy tevékenységét a köz érdekében végzi. Mindezek mellett megállapítottam azt is, hogy a szószólvó szavazati jogának hiánya miatt a törvényhozó hatalom közreműködője (és nem gyakorlója), ezért véleményem szerint nem vonatkozik rá a szabad mandátum elve.

A nemzetiségi listáról mandátumot szerzett képviselő nemzetiségi jellegének a megválasztásával kapcsolatos speciális választójogi szabályozásban kell testet öltenie, nem pedig abban, hogy munkáját a nemzetiségek érdekében végzi, ez utóbbi ugyanis nem lehet jogi kötelezettség a szabad mandátum elve okán, legfeljebb politikai jellegű.

A nemzetközi választójogi kutatás során több ország választójogának, kisebbségekre vonatkozó rendelkezései kerültek áttekintésre, mely alapján, reprezentatív minta birtokában egy új szempontú, általános jellegű csoportosítás megalkotása vált lehetővé a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozások tekintetében.

A kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályokat feldolgozó szakirodalom jellemzően vagy a garantált mandátum kontra kedvezményes mandátum origón csoportosítja

egyes országok modelljeit, vagy egy-egy konkrét választójogi eszközt emel ki (pl. „kedvezményes bejutási küszöb”) és ez alapján végez csoportosítást.

A kisebbség, mint speciális, kedvezményezett és a jogalkotó által nevesített választói kör, valamint a választási rendszer kapcsolódási pontjainak absztrakt jellegű vizsgálata, csoportosítása ezen sokat kutatott témakörben is nyújthat tudományos újdonságot és új látásmódot az esetleges további elemzésekhez.

A fentebb már említett, „közismert” csoportosítás, miszerint a kisebbségek számára lehet garantált vagy kedvezményes mandátumot biztosítani, a mandátumszerzés lehetősége, eredménye, azaz a választás kimenete felől közelíti meg a kérdést.

Ahhoz hasonló ez az elhatárolás, mint amikor a választási rendszerek általános elemzése során akként különböztetik meg a választási rendszereket, hogy van többségi és listás (meg persze vegyes) rendszer, amely szintén a mandátumszerzés, a választás eredménye felől közelíti meg a kérdést.

A többségi rendszereket sokszor szinonimaként azonosítják az egyéni rendszerekkel, az arányos rendszereket pedig a listásokkal. Mint, ahogy azt a vonatkozó szakirodalom megállapította, ezek a párosítások ugyanakkor nem szinonimák. Bár többnyire a többségi rendszer egyben egyéni rendszer is, valamint az arányos rendszer egyben listás rendszer is, van számos példa nemzetközi összevetésben, mely megmutatja, hogy egy többségi rendszer is lehet listás, és egy arányos rendszer is lehet egyéni.

A választási rendszerek általános dogmatikájában ismert egyéni-listás elhatárolás a leadott szavazatra vonatkozik, azaz arra, hogy listára, vagy személyre adja-e le a voksát a választó, míg a többségi-arányos elhatárolás pedig a választás kimenetelére, a választói akarat leképeződésére vonatkozik.

Látható tehát, hogy a választás kimenetelére vonatkozó csoportosítás mellett a választási rendszerek általános dogmatikája ismer egy más logikájú párhuzamos elhatárolást is, mely magára a szavazatra vonatkozik. Álláspontom szerint a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozások csoportosítása is elvégezhető általános jelleggel más logika mentén, mint a mandátumszerzés vagy egyes konkrét választási jogi megoldás alapján. Azt kellett tehát azonosítani, hogy melyik az a különös ismérv, amely a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályok célját és értelmét jelenti. Ez mutatja meg ugyanis azt, hogy melyik az a mandátumszerzéssel párhuzamos, de attól megkülönböztethető logika, amely alapján kutatni lehet az általános és speciális kisebbségi választójogi szabályozás kapcsolódási pontjait.

A kisebbségekre vonatkozó speciális választójog szabályok azt hivatottak elősegíteni, hogy az adott kisebbség a választott testületben hatékonyabban képviseltethesse magát. A speciális választójogi szabályozás célközönsége tehát maga a kisebbség, mint körülhatárolt választói közösség. Éppen ezért alapvetően a kisebbségi választók nézőpontjából közelítettem meg a kérdést, tehát onnan, hogy a kisebbségi szavazó a szavazatának leadása, azaz az aktív választójog gyakorlása során a nem kisebbségi szavazókhöz viszonyítva miképp gyakorolja választójogát.

Ez alapján két fő halmaz azonosítható a kisebbségekre vonatkozó kedvezményes választójogi szabályozások tekintetében:

Az egyik halmazban az aktív választójog felől megközelítve nem érvényesül a közvetlen szavazat elve, az ilyen megoldások a közvetlen választójogon kívüli megoldások, melyek jellemzően a közvetett választás, delegálás, kooptálás jogi eszközét alkalmazzák. Ezek nem tekinthetők a kutatás fő csapásirányának – éppen a közvetlen választójog hiánya okán, ugyanakkor ezek bemutatására is sor került, mivel napjainkban is – bár nem sok helyütt – léteznek ilyen megoldások nemzetközi összevetésben (és mellesleg a magyar jogalkotó is ilyen szabályozást alkotott 1990-ben, mely ugyan nem került gyakorlati alkalmazásra, de hatályos joganyagként képezte egy rövid ideig a magyar választási rendszer részét).

A másik nagy halmazt azon választójogi megoldások képezik, ahol a közvetlen szavazat elvén belül oldotta meg a jogalkotó a kisebbségekre vonatkozó speciális szabályozást. Ezen halmazon belül további két fő modellt különböztetünk meg, a kiemelő (aktív) és az integratív (passzív) modelleket. A kutatás fő irányát ezen halmaz képezte

A kiemelő rendszerek fő specialitása, hogy a kisebbségi szavazók a választások egy bizonyos ágán a nem kisebbségi szavazóktól elkülönülten adhatják le voksukat, tehát az aktív választójog gyakorlása jelenti ezen szabályok legfontosabb specifikumát a választójogon belül. A speciális szabályozás lényege itt, hogy a kisebbségi választók elkülönülhessenek a nem kisebbségi választóktól és ekképpen a többségi társadalom befolyásától mentesen választhassanak. A kiemelés alapja lehet területi vagy személyi. Előbbi csupán, de facto kisebbségi speciális szabály, ugyanis a kiemelés alapja nem a kisebbség, a terület lakossága teszi ténylegesen kisebbségi jellegűvé a szabályozást. Utóbbi konkrétan a kisebbséget érinti, mint választói közösséget emeli ki és biztosít lehetőséget arra, hogy a kisebbség a maga körében választhasson, a nem kisebbségi szavazók befolyása nélkül.

Az integratív rendszereknél nincs speciális szabályozás az aktív választójog oldalán, hanem a passzív oldalon, azaz a választhatók oldalán alkalmaz speciális választójogi szabályokat, mint például a kedvezőbb bejutási küszöb vagy a pártlisták összetételére vonatkozó speciális szabályok. Az ilyen rendszerekben a kisebbség választóit nem emelik ki a többségi nemzethez tartozó választókhöz képest. Jellegzetessége, hogy a kisebbségi választók ugyanolyan feltételek mellett, ugyanazon választási lehetőségekkel gyakorolhatják aktív választójogukat, mint az összes többi, nem kisebbségi választó. A kisebbségekre vonatkozó kedvezményes választójogi szabály itt tehát nem az aktív választójogot gyakorlók közösségének meghatározására vonatkozik, hanem választójog passzív oldala, azaz a kisebbségi választók által választható jelölőszervezetek (vagy azok egy része, melyek kisebbségi jellegűek) részesülnek speciális szabályozásban, és a kisebbségi választó szavazata a jelölőszervezetre vonatkozó speciális szabályon keresztül érvényesülhet hatékonyabban kisebbségi szempontból.

Az integráló rendszerek az összehasonlítás során a gyakorlatban listás választójogi rendszerek esetén jelentek meg, így erről a modellről az állapítható meg, hogy jellemzően a listás típusú választási rendszerekhez tapad. Ennek megfelelően végeztem el az integráló rendszereken belüli csoportosítást, mely során a nemzetközi példákat figyelembe véve két altípus azonosítható.

A listás rendszerbe integráló megoldás lényege, hogy a kisebbségi választókat a listás rendszerbe csatornázza be és a kisebbségeket politikailag képviselni hivatott jelölőszervek (pártok) részesülnek speciális szabályozásban, mely leginkább a bejutási küszöb alóli mentesség, vagy még ennél is kedvezőbb küszöb megállapításában ölt testet.

A másik altípusa pártlistába integráló altípus, melynek fő jellemzője, hogy nem egy kedvezményben részesített kisebbségi jellegű jelölőszervezet (párt) felé, hanem a *mainstream* politikai pártok felé csatornázzák be a kisebbségi választókat. Ezen modelleknél jellemzően az egyes pártok felé állítanak speciális szabályokat, mely a lista összetételét érinti.

A nemzetközi példák áttekintése és az egyes rendszerek absztrakt elemzése során arra lehet következtetni, hogy sok szempont alapján vizsgálható, hogy mely modell a legelőnyösebb a kisebbség számára és fontos kiemelni, hogy országról országra eltérő lehet az ideális megoldás a különböző jogi-történelmi-társadalmi és természetesen kisebbségi körülmények okán. Azonban ha mégis absztrakt módon közelítjük meg a kérdést, a speciális választójogi megoldás egyéb külső körülményektől való limitált kitettsége miatt a kiemelő rendszerek, és ezen belül a személyi alapú kiemelő rendszerek tekinthetők a kisebbségi szempontból legelőnyösebb modelleknek, ugyanis ez hatékonyan, a kizárólag a kisebbségi szavazatok alapján, a kisebbség

lélekszámának arányától és az összesített részvételi aránytól függetlenül, a többségi nemzet „befolyása nélkül” képes biztosítani a kisebbség törvényhozásbeli politikai képviselését.

A nemzetközi példák vizsgálatán túl a magyar választójog nemzetiségekre vonatkozó speciális szabályozásának bemutatására is sor került az értekezésben. Ennek során mintegy történeti előzményként áttekintést adtam a dualizmus időszakáról, amikor is bár nem volt speciális választójogi szabályozás a nemzetiségek vonatkozásában, de a választási rendszer általános szabályozásának kulcskérdése volt annak a nemzetiségekre gyakorolt hatása. Ez a korszak a legtöbb mára alapelvi szintre emelkedett választójogi alapelvet nélkülözte. Nemzetiségi szempontból az általános választójog, illetve a választójog egyenlősége (szavazatok egyenlő súlya) volt az egyik legfontosabb szabályozási kérdése a választási rendszernek. A magyar választójog nemzetiségekre vonatkozó speciális szabályozásának másik lényeges jogtörténeti csomópontja a rendszerváltozás és az azt követő három parlamenti ciklus időszaka volt, amikor több sikertelen jogalkotói próbálkozás is történt a nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás megalkotására.

A jogtörténeti előzmények vizsgálata után természetesen szükséges volt figyelemmel lenni a hatályos magyar nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozásra. Azonosításra kerültek azon jellegzetességek, amelyek az 1990-es évek törvényjavaslatai és a hatályos szabályozás alapján a magyar választójog speciális nemzetiségi szabályozásának sajátjai. Ilyen sajátosság többek között a szószólói intézmény, a nemzetiségi országos listáról történő választás és a kedvezményes bejutási küszöb alkalmazása is.

A hatályos magyar szabályozás előnyeinek és hátrányainak összevetése során a hatályos magyar rendszer legjelentősebb hátrányaként a szavazás időpontjában fennálló választási lehetőség hiánya nevezhető meg. Ennek kiküszöbölése érdekében, a nemzetiségi listán belüli preferenciális szavazat leadásának lehetőségével olyan, *de lege ferenda* javaslatot fogalmaztam meg, amely a jelenlegi rendszer jelentős átalakítása nélkül oldhatná meg ezt a problémát.

A magyar szabályozással összefüggésben külön fejezet fókuszál mintegy kitekintésként az ún. „alkotmányos mulasztás” kérdésére, azaz arra, hogy fennállt-e alkotmányos kötelezettsége a jogalkotónak a rendszerváltozástól a nemzetiségek parlamenti képviselésének biztosítására. Ez a kérdés lényegében napjainkra már megoldódott, így csupán jogelméleti-jogtörténeti vita tárgyát képezi. A szakirodalom megosztott a kérdésben és a vonatkozó alkotmánybíróági határozatok elemzésével, valamint az eset összes körülményeinek feltárásával alakítottam ki saját álláspontomat a kérdésben, aminek lényege, hogy adl bizonyosan nem eldönthető, de véleményem szerint fennállt a nemzetiségi parlamenti képviselő alkotmányos kötelezettsége;

ad2 bizonyosnak tűnik ugyanakkor, hogy a nemzetiségek parlamenti képviselőinek alkotmányos lehetősége fennállt; ad3 a jogalkotó mindenképp megvalósította a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség tényállását, akár alkotmányos kötelezettség volt a parlamenti képviselő biztosítása, akár nem.

Zárszóként kijelenthető, hogy az értekezésben sikerrel igazoltam és alátámasztottam a bevezetésben felvetett hipotéziseket, mely alapján tudományos téziseim az alábbiak:

- Egyes államok – köztük Magyarország – belső joga és a nemzetközi *soft law* alapján kijelenthető, hogy a kisebbségek parlamenti reprezentációját elősegítő választójogi szabályozás a választójog létező, alkalmazott és elismert eleme és nem idegen testként viszonyul a közvetlen választójogon alapuló, népképviselői és főszabályként ideológiai-politikai törésvonalakat megjelenítő választási rendszerekhez, hanem a választójog egy speciális területe.
- A választójog egyenlőségének elve nem sérül önmagában attól, ha egy állam a kisebbségek parlamenti reprezentációját elősegítő speciális választójogi szabályozást alkalmaz. Az egyenlőségnek több dimenziója ismert, a kisebbségek parlamenti reprezentációját elősegítő speciális választójogi szabályozás az ún. *morális egyenlőség elvét* jeleníti meg.
- A szabad mandátum elvéből levezethető, hogy a kisebbségek parlamenti képviselői közjogi értelemben azokat a választójogi szabályokat jelenti, melyek elősegítik a kisebbségek politikai képviselőinek megvalósulását.
- A politológia tudománya ismeri és kutatja kisebbségi alapú politizálás jelenségét. A kisebbségek politikai képviselői, bár más a klasszikus ideológiai-politikai irányzatokhoz képest, de nem idegen a politikai arénától sem, adott esetben pedig akár keveredhet is a kisebbségi és a klasszikus ideológiai-politikai jelleg.
- Reprezentatív minta alapján részletesen megvizsgálva és összehasonlítva az egyes országokban gyakorlatban létező speciális választójogi szabályozásokat az aktív- és passzív választójogot alapul véve, az értekezésben részletezett új és önálló dogmatikai rendszerezés került megalkotásra, meghaladva az elterjedt, a választás kimenetele

alapján csoportosító garantált mandátum kontra kedvezményes mandátum elhatárolást.
Az értekezésben megalkotott rendszerezés szerint megkülönböztethetünk:

1. Közvetlen választójogon kívüli megoldások

2. Közvetlen választójogon belüli megoldások
  - kiemelő (aktív) rendszerek
    - területi alapú (de facto) kiemelő rendszer
    - személyi alapú (de jure) kiemelő rendszer

  - integráló (passzív) rendszerek
    - listás rendszerbe integráló rendszer
    - pártlistába integráló rendszer

A kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás kérdése a választójog egy nagyon izgalmas résztemája, mely tudományos figyelmet érdemel, ugyanis kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás viszonylag sok államban megtalálható. Szükséges hangsúlyozni, hogy a kisebbségek (közjogi értelemben vett) parlamenti képvisellete, azaz a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás meglátásom szerint semmiképp sem tekinthető a választójog egyfajta oda nem illő idegen testének, hanem inkább egy különleges és opcionális kiegészítő szabályozási lehetősége a demokratikus, pártalapú népképviselati törvényhozások választójogának, mely integráns része a választójog elméletének és gyakorlatnak is.

IV. Az értekezés elkészítéséhez felhasznált szakirodalom

IV.1 Magyar nyelvű szakirodalom

- Arisztotelész: Politika
- Barta Attila: Tocqueville az amerikai közigazgatásról In.: Miskolci Jogi Szemle 2009/1.
- Berzeviczy Albert: Gróf Tisza Istvánról, In.: Gróf Tisza István összes munkái MTA Budapest 1928.
- Bihari Mihály - Pokol Béla: Politológia, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. Budapest 2010.
- Bihari Mihály: Politológia – A politika és a modern állam Pártok és ideológiák Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt. 2013.
- Borók György: A nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési képviseletének szabályozási modelljei Európában és Magyarországon In.: Társadalmi szemle 1998/4. szám
- Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944) – Parlament, Pártok, Választások, ELTE Eötvös Kiadó Budapest, 2008.
- Bruhács János: Nemzetközi jog I. Dialóg Campus kiadó 2011.
- Buza László: A kisebbségek jogi helyzete a bekétszerződés és más nemzetközi egyezmények értelmében; A Magyar Tud. Akadémia Budapest 1930.
- Concha Győző: Politika - I. kötet Alkotmánytan Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása (Hoffmann és Molnár) Budapest 1895.
- Csányi Edina: A kisebbségvédelem és egyes jogi kérdései 1. rész
- Cserny Ákos - Halász Iván - Téglási András: A képviseleti demokrácia érvényesülése. A választójog és a választásokkal kapcsolatos szabályozás. In.: Patyi András -Téglási András szerk.: Államtan és a magyar állam szervezete. Budapest, Nemzeti Közszerológati és Tankönyvkiadó. 2013.
- Cservák Csaba – Farkas György Tamás – Rimaszécsei János: Demokrácia In.: Jó Állam Jelentés 2017. szerk.: Kaiser Tamás, Budapest, Dialóg Campus Kiadó 2017.
- Cservák Csaba A hatalmi ágak megosztásának XXI. századi kérdései az Alaptörvényt követően In.: Pro Futuro – a jövő nemzedékek joga 2015/2. szám
- Cservák Csaba: A jogértelmezés - és az alkotmányértelmezés egyes módszerei, In.: Forum: acta juridica et politica 2017.

- Cservák Csaba: A népakarattól az állami döntésig, Budapest, Dialóg Campus Kiadó 2018.
- Cservák Csaba: A parlamenti képviselők visszahívhatósága, In.: Jogelméleti szemle 2002/3. szám
- Cservák Csaba: Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer, Debrecen, Lícium-Art, 2018.
- Cservák Csaba: Az ombudsmantól az Alkotmánybíróságig, Debrecen Lícium-Art 2013.
- Cservák Csaba: Jogálom a jogállam? In.: Varga Domokos György (szerk.) Magyar nemzetstratégia. Budapest: Magyar Konzervatív Alapítvány; Püski Kiadó, 2009.
- Cservák Csaba: Kategorikus és ordinális választási rendszerek In.: IAS, 2017/3. szám
- Cservák Csaba: Kormányzati és választási rendszer (avagy demokratikus hatalomgyakorlás komplex rendszere nemzetközi kitekintésben) PhD dolgozat, 2010.
- Cservák Csaba: Milyen a magyar kormányzati rendszer? – A kormányforma fejlődése és problémái, Jogelméleti szemle, 2001/4. szám
- Cservák Csaba: Népek, nemzetiségek, kisebbségek, In.: Jogelméleti Szemle 2014/3. szám
- Cservák Csaba: Választási és kormányzati rendszerek összefüggései, Jogelméleti Szemle 2007. 2007/2.
- Cservák Csaba: Választási rendszerünk a jogösszehasonlítás és a reformlehetőségek tükrében In.: Jogelméleti szemle 2001/3. szám
- Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest, 1998.
- Dezső Márta: A második kamarák alkotmányos funkciói In.: Szükség van-e kétkamarás parlamentre az új Alkotmányban? Szerk.: Téglási András Országgyűlés Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottsága Budapest 2011.
- Dezső Márta: Képviselet és választás a parlamenti jogban, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1998.
- Domonkos Endre: Nemzetközi autonómia-modellek és kisebbségi kérdés - A katalán regionális autonómia és tapasztalatai, PhD értekezés 2010.
- Dworkin, Ronald: Az alkotmány morális értelmezése és a többségi elv In.: Fundamentum 1997/1. szám
- Dworkin, Ronald: Liberalizmus In: Az angolszász liberalizmus klasszikusai. II. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1992.

- Eötvös József báró: A nemzetiségi kérdés. kiadja: Ráth Mór Pest, 1865 online verzió: Budapest: Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2010 Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával. Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
- Eöry Vilma (Főszerk.): Értelmező szótár+ Tinta könyvkiadó Budapest, 2007.
- Erdős Csaba: Az országgyűlési képviselők szabad mandátumának alapjai és az intézménnyel kapcsolatos legfontosabb kihívások, In.: Parlamenti Szemle 2017/2. szám
- Farkas György Tamás: A nemzetiségek parlamenti képviselete hazánkban és a környező országokban, In.: Jog és Állam 2015/20. szám
- Győri Szabó Róbert: Kisebbségpolitika Szlovéniában: a magyar és olasz közösség autonómiája, Kisebbségkutatás 2008. évi 1. szám
- Jakab András: Miért nincs szükségünk második kamarára? In.: Politikatudományi Szemle 2011/1. szám
- Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés Gondolat kiadó Budapest 1986.
- Kállai Ernő: A kisebbségek parlamenti képviseletének koncepciója 2008.
- Kállai Péter: Képvisel-e a képviselő? - nemzetiségi parlamenti képviselet Magyarországon, In.: ELTE POL-IR working paper series 2020/6. szám
- Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. II. k. 1892-1900. Tankönyvkiadó, Budapest, 1956.
- Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. III. k. 1900-1903. Tankönyvkiadó, Budapest
- Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. IV. k. 1903-1906. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.
- Képes György: Dánia alkotmánytörténete a 13. századtól napjainkig In.: Jogtörténeti értekezések, sorozatszerk.: Mezey Barna, Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.
- Kovács Péter: A kisebbségek parlamenti képviselete – nemzetközi kitekintésben, In.: Kisebbségkutatás 2014/1. szám
- Kovács Péter: Nemzetközi jog és kisebbségvédelem, Osiris Kiadó Budapest, 1996.
- Körtvélyesi Zsolt: Az őslakos népek jogai In.: Pro Minoritate 2009/3. szám
- Kukorelli István: A második kamara, mint nemzeti intézmény, In.: Szükség van-e kétkamarás parlamentre az új Alkotmányban? Szerk.: Téglási András Országgyűlés Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottsága Budapest 2011.

- Kukorelli István: A nemzetiségek jogállása a rendszerváltozás éveiben – kísérletek országgyűlési képviselőtük szabályozására, In.: Parlamenti Szemle 2018/1. szám
- Kulcsár Kálmán: A kétkamarás országgyűlés problémája, In.: Társadalmi Szemle, 1995/10. szám
- Kurunczi Gábor: A nemzetiségek parlamenti képviselőtük kérdéséről In.: PPKE-JÁK Pázmány Law Working Papers 2013/14. szám
- Kurunczi Gábor: Az általános és egyenlő választójog elvével összefüggő kihívások alkotmányjogi elemzése a magyar szabályozás tükrében; PhD értekezés (műhelyvitára szánt verzió) Budapest, 2019.
- M. Balázs Ágnes: Plurális választójog és nemzetiségek tegnap és ma; PhD értekezés (műhelyvitára szánt verzió) Budapest, 2020.
- M. Balázs Ágnes: Plurális választójog és nemzetiségek tegnap és ma doktori értekezés 2021.
- Majtényi Balázs: 68. § – Nemzeti és etnikai kisebbségi jogok, in Az Alkotmány kommentárja, szerk.: Jakab András, Budapest, Századvég, 2009., II. kötet
- Majtényi Balázs: A nemzetállam új ruhája. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.
- Mezey Barna (Szerk.): Magyar Alkotmánytörténet, Osiris Kiadó Budapest 2003.
- Mikó Imre: Nemzet és Nemzetiség, In.: Korunk 1971/5. szám
- Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika, Optimum kiadó Budapest (1944-es kiadás reprint verziója)
- Móré Sándor: A hazai nemzetiségek parlamenti részvétele – tények és lehetőségek, Budapest NKE 2018.
- Móré Sándor: A nemzetiségek országgyűlési képviselőtük egyes kérdései Magyarországon, In.: Magyar Jog 2015/10. szám
- Móré Sándor: A nemzetiségi szószólói intézmény jogi kerete és működésének első két éve, In.: Parlamenti Szemle 2016/2. szám
- Móré Sándor: Új irányok a nemzetiségi önkormányzatok létrehozásában In: Jogtudományi közlöny LXIX. évfolyam 2014. szeptember
- Móré Sándor: Nemzetiségek a mai Magyarországon – politikai képviselőtük, érdekképviselőtük és jogvédelmük, Budapest, Gondolat Kiadó 2020.
- Pach János: A nem területi autonómia magyar modellje - Értékelés a hatékony közéleti részvétel fogalmi aspektusai, régiós példái és a Magyarországon élő nemzetiségek parlamenti képviselőtük szemszögéből, PhD értekezés Pécs 2018.

- Pál Gábor (Szerk.): Politológia betekintés a politika világába, Budapest Dialóg Campus 2018.
- Pap András László: A kisebbségek parlamenti képviselte összehasonlító alkotmányjogi szempontból, doktori értekezés ELTE-ÁJK 2004.
- Pap András László: Észrevételek a kisebbségek parlamenti képviselétének szabályozásához az új alkotmányban, PPKE-JÁK Pázmány Law Working Papers 2011/27. szám
- Pap András László: Identitás és reprezentáció, Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviselétig, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.
- Patyi András; Szalay Péter; Varga Zs. András: Magyarország alkotmányának szabályozási elvei. Szakértői változat In.: Pázmány Law Working Papers 2011/31. szám
- Pokol Béla: A társadalom rendszerei. A szociológiai rendszerelmélet kategóriái, In.: Szociológia, 1988/4. szám
- Pokol Béla: Politikaelmélet Társadalomtudományi trilógia III. Századvég Kiadó Budapest 2004.
- Romsics Viktor: Államalkotó tényezők: A nemzeti és etnikai kisebbségek, Jogi Fórum Portál, 2010. 4. 1.
- Rousseau, Jean-Jacques Társadalmi szerződés II. kiadás Fordította és a bevezetést írta: Radványi Zsigmond Phönix-Oravetz kiadás Budapest, 1947.
- Salamon László: Az egykamarás és kétkamarás parlament kérdése az Alkotmányelőkészítő eseti bizottság munkájának fényében In.: Szükség van-e kétkamarás parlamentre az új Alkotmányban? Szerk.: Téglási András Országgyűlés Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottsága Budapest 2011.
- Schanda Balázs: Az államalkotó tényezők. In: Trócsányi László – Schanda Balázs: Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei, Budapest, HVG-ORAC, 2014.
- Schönbaum Attila: A kisebbségi pártok az európai pártrendszerekben In.: Etnopolitikai modellek a gyakorlatban Szerk.: Kántor Zoltán - Majtényi Balázs - Szarka László - Tóth Norbert - Vizi Balázs Gondolat Kiadói Kör Kft. Budapest, 2009.
- Schönbaum Attila: Nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviselte Európában – Egy dolgozat hipotézisei In.: Kisebbségkutatás - 2008. 1. szám
- Sereg András (Szerk.): Alkotmánybírósági évkönyv 2006., Budapest, Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága, 2007.

- Sereg András (Szerk.): Alkotmánybírósági évkönyv 2007., Budapest, Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága, 2008.
- Szalayné Sándor Erzsébet: A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században, Gondolat kiadói kör Budapest 2003.
- Szalayné Sándor Erzsébet: Kisebbségvédelmi keretegyezmény húsz év után – tapasztalatok a negyedik monitoring ciklus végén, In.: Kisebbségi Szemle 2017/3. szám
- Szente Zoltán: Bevezetés a parlamenti jogba, Budapest, Atlantisz, 1998.
- Szente Zoltán: Egy- vagy kétkamarás Országgyűlést? In: Téglási András (szerk.): Szükség van-e kétkamarás parlamentre az új Alkotmányban? Az Országgyűlés Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottsága, Budapest, 2011.
- Szigeti Péter: A magyar választási rendszer átalakítása – összehasonlító perspektívában, Jogtudományi Közlöny 2014/2. 89. szám
- Szilágyi Imre: Vonzások és választások Szlovéniában, In.: Pro Minoritate, 1996/4. szám
- Tabajdi Csaba: Az önazonosság labirintusa, Budapest, CP Stúdió, 1998.
- Tóth Ágnes – Vékás János: A magyarországi nemzetiségek létszámváltozása 2001 és 2011 között, In.: Statisztikai Szemle, 91. évfolyam 12. szám
- Tóth J. Zoltán: A demokrácia és a jogállamiság kapcsolata In.: Jogtudományi Közlöny, 2019/7-8. szám
- Tóth Károly: Választójog In.: Trócsányi László – Schanda Balázs (Szerk.): Bevezetés az alkotmányjogba Budapest HVG ORAC 2014.
- Várfalvi Attila: Nemzetiségek és parlament (szakdolgozat). Országgyűlési Könyvtár, Budapest. 1998.

IV.2 Idegen nyelvű szakirodalom

- Chandra, Kanchan: What is an ethnic party? (Party Politics 17/2), Sage Publications, New York University, 2011
- Christiano, Tom: "Democracy", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.)
- Diamond, Larry – Gunther, Richard: Types and Functions of Parties In.: Diamond, Larry – Gunther, Richard eds.: Political Parties and Democracy, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001.

- Fetzner, Joel S.: Election Strategy and Ethnic Politics in Singapore In.: Taiwan Journal of Democracy, Volume 4, No.1
- Horowitz, Donald: Ethnic Groups in Conflict, Berkeley, CA: University of California Press. 1985.
- Hulst, Marc van der: The Parliamentary Mandate, A Global Comparative Study, Geneva, Inter-Parliamentary Union, 2000.
- Ishiyama, John T. – Breuning, Marijke: Ethnopolitics in the new Europe, Lynne Rienner Publishers Inc. Colorado (USA) – London (UK) 1998.
- Kolláth Anna, Gasparics Judit, Gróf Annamária, Horvat Livija: Hungarian in Slovenia: An Overview of a Language in Context, In.: Working Papers in European Language Diversity 2. ELDIA 2010.
- Larson, Bryant L., "The minorities of Czechoslovakia and Poland: of treaties and human nature" (1978). Dissertations and Theses. Paper 2871.
- Mathur, Raj: Parliamentary Representation of Minority Communities: The Mauritian Experience, In.: Africa Today, vol. 44, no. 1, 1997.
- Neo, Jaclyn L.: Navigating Minority Inclusion and Permanent Division: Minorities and the Depoliticization of Ethnic Difference In.: Jus Politicum, n° 17.
- Reynolds, Andrew: Reserved Seats in National Legislatures: A Research Note, Legislative Studies Quarterly, vol. 30, no. 2, 2005.
- Seegobin, Krishna Sham: The human rights implications of The 'Best Loser System' in Mauritius and prospect of reform ..... The Faculty of Law of the University of Pretoria, 2009.
- Shaw, Malcolm N.: International law, Cambridge University Press 6th edition 2008.
- Templeman, Kharis: When do electoral quotas advance indigenous representation?: Evidence from the Taiwanese legislature In.: Ethnopolitics 2018 Vol. 17. No. 3.
- Thornberry, Patrick: Is There a Phoenix in the Ashes? – International Law and Minority Rights', 15 Texas International Law Journal, 1980.
- Yim, Susanna: The Reserved Election Mechanism: A Step in the Right Direction for Promoting Multiracialism and Protecting Minority Rights? In.: Singapore Law Review Juris Illuminae Vol 9. (2017/18)

V. A szerző publikációs jegyzéke

V.1 A szerzőnek az értekezés témájában megjelent művei

1) Farkas György Tamás: A nemzetiségek parlamenti képviselete Hazánkban és a környező országokban, (szerk: Erik Stenpien – Miskolci Bodnár Péter) Jog és Állam X. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója 2015/20. szám KRE-ÁJK Budapest, 2015. ISBN 978-963-9808-47-8 [9-23. o.]

2) Farkas György Tamás: A nemzetiségek parlamenti képviseletének fogalma különös tekintettel a szabad mandátum elvére In.: Glossa Iuridica 2019/1-2 185-200. o.

3) Cservák Csaba – Farkas György Tamás: A nemzetiségek parlamenti képviseletének elmélete és gyakorlata in.: Acta Humana Emberi jogi közlemények 2017/3. szám Nordex Nonprofit Kft. - Dialóg Campus Kiadó Budapest, 2017. ISSN 0866-6628 [23-36. o.]

4) Farkas György Tamás: Magyarország nemzetiségi politikája és a vonatkozó jogforrások a 18. század végétől az I. világháborúig, különös tekintettel a nyelvi jogokra. In.: Jogelméleti Szemle 2017/1. szám; HU ISSN 1588-080X [49-56. o.]

5) Farkas György Tamás: Nemzetiségek parlamenti képviselete nemzetközi kitekintésben In.: Farkas György Tamás – Rimaszécsi János (Szerk.) Alapjogok - Alkotmány – Alaptörvény DOSZ Jogtudományi Osztály Budapest, 2019. [28-41. o.]

6) Cservák Csaba – Farkas György Tamás: Nemzetiségek jogállása az összehasonlító alkotmányjogban, In: Összehasonlító alkotmányjogi tanulmányok, szerk.: Cservák Csaba, 2015., Patrocinium Kiadó, ISBN 978-963-413-061-1 [115-123. o.]

7) Farkas György Tamás: Kit képvisel a nemzetiségi képviselő, avagy összeegyeztethető-e az Alaptörvénnyel, az Njtv. nemzetiségi országgyűlési képviselőre vonatkozó rendelkezése? In.: KRE-DIt Online Tudományos Folyóirat 2018/1. szám

8) Farkas György Tamás: A nemzetiségek parlamenti képviseletének alkotmányos alapja Magyarországon, az alkotmányos mulasztás kérdése az Alkotmánybíróság határozatai fényében In.: KRE-DIt Online Tudományos Folyóirat 2019/1. szám

9) Farkas György Tamás: A nemzetiségek parlamenti képviseletének egyes elvi kérdései, avagy van-e helye nemzetiségi parlamenti képviseletnek a politikai arénában In.: Az adekvált alapjogvédelem -alkotmányjogi tanulmányok szerk.: Cservák Csaba – Horváth Attila, Porta Historica Kiadó Budapest 2017. [241-248. o.]

10) Farkas György Tamás: A nemzetiségek parlamenti képviseletének modelljei In.: Az adekvált alapjogvédelem -alkotmányjogi tanulmányok szerk.: Cservák Csaba – Horváth Attila, Porta Historica Kiadó Budapest 2017. [249-260. o.]

11) Farkas György Tamás – Lénárt Ivett: Nemzetiségek és a választójog In.: Az adekvált alapjogvédelem -alkotmányjogi tanulmányok szerk.: Cservák Csaba – Horváth Attila, Porta Historica Kiadó Budapest 2017. [261-272. o.]

12) Farkas, György Tamás: Junior körkérdés - Milyen lesz a jövő parlamentje?: Dr. Farkas György Tamás írása In: Módos, Mátyás (szerk.) A házszabályon túl : előadások a parlamenti jog aktuális kérdéseiről. 2. kötet Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2018. [228-229. o.]

13) Csaba Cservák – György Tamás Farkas: Development of the Nationality Law in Hungary In.: Jorunal of European History of Law Vol. 11/2020 No. 1. STS Science Centre Ltd. 2020. ISSN 2042-6402 [145-151. o.]

V.2 A szerző egyéb témákban megjelent művei

1) Farkas, György Tamás: Az utólagos normakontroll valódi alkotmányjogi panasz befogadhatóságára gyakorolt hatása, avagy az alapvető alkotmányjogi kérdés követelménye mint speciális ítélt dolog az Alkotmánybíróság gyakorlatában In: Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II.: Alkotmánybírósági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2019. [558-567. o.]

2) Farkas, György Tamás: Az átsugárzó diszkrimináció fogalma, gyakorlata az alapjogvédelem rendszerében In.: KRE-DIt Online Tudományos Folyóirat 2019/2. szám

3) Cservák, Csaba; Farkas, György Tamás: A magyar közigazgatás fejlődésének vázlatos jogtörténeti áttekintése In: Farkas, György Tamás; Rimaszécsi, János (szerk.) Alapjogok - Alkotmány – Alaptörvény Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége Jogtudományi Osztály, 2019. [45-56. o.]

4) Farkas, György Tamás ; Cservák, Csaba ; Rimaszécsi, János: A demokratikus joggyakorlás a hatékony és méltányos államban In: Farkas, György Tamás; Rimaszécsi, János (szerk.) Alapjogok - Alkotmány – Alaptörvény Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége Jogtudományi Osztály, 2019. [116-130. o.]

5) Cservák, Csaba ; Farkas, György Tamás ; Rimaszécsi, János Demokrácia In: Kaiser, Tamás (szerk.) Jó állam jelentés 2016 Budapest, Dialóg Campus Kiadó, Nordex Kft., 2016. [98-119. o.]

6) Farkas, György Tamás ; Rimaszécsi, János: A demokrácia mérhetőségének, kutatásának aktuális kérdései In: Kaiser, Tamás (szerk.) A jó állam mérhetősége II. Budapest Dialóg Campus Kiadó, 2016. [121-144. o.]

7) Farkas, György Tamás ; Rimaszécsi, János: A demokrácia mérhetőségének, kutatásának aktuális kérdései In.: Államtudományi Műhelytanulmányok 2016/27. szám [2-22. o.]

8) Cservák, Csaba ; Farkas, György Tamás ; Rimaszécsi, János: Demokrácia hatásterület In: Kaiser, Tamás (szerk.) Jó Állam Jelentés 2017. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, Nordex Kft., 2017. [98-120. o.]

9) Cservák, Csaba ; Farkas, György Tamás ; Rimaszécsi, János: A demokrcia hatásterületét megalapozó aktuális kérdések a 2017. és 2008. évi Jó Állam Jelentéshez kapcsolódóan In: Kaiser, Tamás (szerk.) - A Jó Állam mérhetősége III. Budapest, Magyarország : Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó, 2019. [157-169. o.]

10) Cservák, Csaba ; Farkas, György Tamás ; Rimaszécsi, János: Democracy In: Kaiser, Tamás (szerk.) Good State and Governance Report 2016 Budapest, Dialóg Campus Kiadó, Nordex Kft., 2017. [98-119. o.]

11) Farkas, György Tamás ; Rimaszécsi, János: Current issues of measurability and research of democracy In: Gusztáv, Báger; Sarolta Laura, Baritz; Mónika, Besenyei; Gábor, Bozsó; Magdolna, Csath; Sándor, Csuha; György Tamás, Farkas; Leticia, Fekete; László, Földi; Zsolt, Hetesi; Krisztián, Kádár; Tamás, Kaiser; Rita, Kelemen; Norbert, Kis; Norbert, Kiss; János, Rimaszécsi; Ildikó, Szabó; Zoltán, Tarpai - Tamás, Kaiser (szerk.) Measurability of Good State and Good Governance II Budapest, Dialóg Campus Kiadó, Nordex Kft., 2017. [119-142. o.]